

”עם קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח”

הפרשנים המסורתיים, כמו גם חוקרי מקרא מודרניים¹, התלבטו רבות בשאלת הסתירה לכאורה בין המסופר בספר בראשית (ל"ה, יט-כ) על מקומה של קבורת רחל לבין הנאמר על אותו העניין בספר שמואל (שמו"א, י', ב). כידוע, על-פי ספר בראשית נקברה רחל סמוך לבית-לחם ואילו לפי ספר שמואל נקברה בנחלת בנימין. אין אני מתיימרת כלל להכריע בסוגיה סבוכה זו. אולם מאחר שמסורת של דורות קבעה את קבר רחל בבית לחם אשר ליהודה, רוצה אני לבחון את המסופר בספר שמואל מנקודת מבט שונה מהרגיל. התפישה המקובלת רואה את המקומות הנזכרים בפרק יי (כגון: אלון תבור) כנקודות יישוב או כציוני דרך. לפיכך, הציון "קברת רחל בגבול בנימין" מעלה את השאלה היכן באמת הייתה קבורת רחל, שהרי בראשית מוזכר שנקברה בגבול יהודה. טענתי היא כי מקומות אלו נזכרים לא מן ההיבט הגיאוגרפי אלא בשל חשיבותם הסמלית המבטאת עניין מהותי.

הפרשה פותחת במשיחת שאול למלך ע"י שמואל:

”ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו ויאמר הלוא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד”

(שמו"א, י', א).

לאחר מכן באה סדרת אותות שעתידים לאמת את דברי שמואל - כפי שנאמר בפסוק ז: ”ויהי כי תבאינה [תבאנה קרי] האתות האלה לך עשה לך אשר תמצא ידך כי האלהים עמך”. האותות יתרחשו במקומות הבאים:

”בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קברת רחל בגבול בנימין בצלצח... וחלפת משם והלאה ובאת עד אלון תבור ומצאוך שם שלשה אנשים עלים אל האלהים בית אל... אחר כן תבוא גבעת האלהים...”

(פס' ב-ה).

נפנה עתה לפרק ל"ה בבראשית. קבוצת הפסוקים ט-כב כתובה כפרשייה בפני עצמה, ובה מתברך יעקב בברכה כפולה:

”וירא אלהים אל יעקב... ויברך אתו... ויאמר לו אלהים אני אל שדי פרה ורבה גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלציד יצאו”

(פס' ט-יא).

דהיינו, יעקב מתברך לא רק בברכת הזרע, אלא גם שמזרעו יצאו מלכים. כתוצאה מכך מודה יעקב לאלוהים וקורא למקום בשם:

¹ לסקירה ממצה על תולדות המחקר בנושא זה עייין: מ"ד קאסוטו, 'אפרת', אנציקלופדיה מקראית, כרך א, עמ' 515-516; א' דמסקי, 'קברת רחל', שם, כרך ז, עמ' 363-360.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

"ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו מצבת אבן, ויִסַּד עליה נֶסֶד ויצַק עליה שמן. ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית אל" (פס' יד-טו).

סיפור לידתו של בנימין המתרחש מיד לאחר מכן (פס' טז ואילך) אינו סיפור העומד בפני עצמו. זוהי תחילת קיום הבטחת ה' ליעקב "גוי וקהל גוים יהיה ממך". אולם לידתו של בנימין מממשות רק חלק מן ההבטחה. ומה לגבי חלקה השני "ומלכים מחלצוך יצאו"? לענין זהו תפקידו של הפרק בשמואל העוסק בתיאור המלכת שאול (שמו"א, י'), שהרי שאול משבט בנימין היה (שמו"א, ט', י). לפיכך אפשר לראות בפרק זה, למרות המרחק הכרונולוגי, את המשכה של הבטחת ה' ליעקב.² אשר על כן, אין תיאורי המקומות המוזכרים בשמואל באים לציין מיקום גיאוגרפי,³ אלא באים לקשר לפרשייה בבראשית. מתוך ראייה זו נבחר עתה כי המקרא משתמש במינוח דומה ולעיתים אף זהה בשני המקומות. לשם כך נערוך את ההשוואה הבאה:

בראשית, ל"ה	שמו"א, י'
הברכה וההבטחה "ויִקָּא אלהים אל יעקב... ויברך אותו... גוי וקהל גוים יהיה ממך ומלכים מחלצוך יצאו" (ט-יא) תגובת יעקב "ויצב יעקב מצבה במקום אשר דבר אתו... ויצַק עליה שמן " (יד)	המלכת שאול "ויקח שמואל את פך השמן ויצק על ראשו וישקהו ויאמר הלוא כי משחך ה' על נחלתו לנגיד " (פס' א)
האירועים הבאים "ויקרא יעקב את שם המקום אשר דבר אתו שם אלהים בית-אל " ⁴ (טו) "ו...ותלד רחל... ואביו קרא לו בנימין " (טז-יז). "ותמת רחל ותקבר בדרך אפרתה הוא בית לחם" (ט). "ויצב יעקב מצבה על קברתה הוא מצבת קברת רחל ..." (כ)	האותות "בלכתך היום מעמדי ומצאת שני אנשים עם קברת רחל בגבול בנימין בצלחצ" "ו...ובאת עד אֵלוֹן תבור ומצאוך שם שלשה אנשים עלים אל האלהים בית אל " (ג)

² וכך רואה זאת רש"י ד"ה ומלכים: "שאל ואיש בושת שהיו משבט בנימין שעדין לא נולדו" (בראשית, ל"ה, יא).

³ למעט שני המקומות האחרונים - "גבעת האלהים" שבפס' ה ו"הגלגל" שבפס' ח - שהם תיאורי מקום ממש. כהוכחה לכך יוכלו לשמש הפסוקים המתייחסים למעשיו של שאול. לגבי המקומות המוזכרים בראשונה (קבורת רחל, אלון תבור, בית-אל) לא מפורט **ששאל בא אליהם**. הכתוב מציין רק "והיה כהפנתו שכם ללכת מעם שמואל... **ויבאו כל האותות** האלה ביום ההוא" (פס' ט). לעומת זאת ממשיך הכתוב (פס' י): "**ויבאו שם הגבעתה** והנה חבל נבאים לקראתו", וגם לגלגל הלך שאול מאוחר יותר, כמסופר להלן, י"א, יד; י"ג, ח.

⁴ בבראשית, ל"ה, ט-טו, ישנה חזרה מסוימת על הנאמר בפסוקים הקודמים - א-ח (מפגש יעקב עם האלוהים, קריאת המקום בשם בית אל). לפיכך ייתכנו שתי אפשרויות: האחת - שה' דיבר עם יעקב פעמיים בבית אל ופעמיים כינה יעקב את המקום "בית אל". [וכן לדעת הרמב"ן - עיי"ש, וכן פירשו טעמי המקרא: "וירא אלהים אל יעקב עוד, בבאו מפדן ארם ויברך אותו" (פס' ט)]. אפשרות שנייה היא שהמאורע אירע פעם אחת אך הכתוב חוזר וכותבו פעם נוספת מסיבות שנעמוד עליהן בהמשך. כך משמע אולי מלשון המקרא, אם נפרשו בניגוד לטעמי המקרא: "וירא אלהים אל יעקב, עוד בבאו מפדן ארם..." כלומר שהמסופר בפס' י ואילך כבר אירע בעבר. לפי אפשרות זו מקומם של פסוקים ט-טו הוא בין פסוק ו לפסוק ז. לאחר מכן יבוא פסוק ח, מות דבורה מינקת רבקה, ואחר-כך פס' טז ואילך. מדוע נכתב אפוא הקטע שלא במקום הראוי לו לפי הסדר הכרונולוגי? נראה שרצה הכתוב לסמוך את לידת בנימין להבטחת ה' ליעקב. בהמשך ניעזר בנייתו זה בנקודה חשובה בדיוננו.

הוצאת תבונות

מכללת הרצוג

באופן כללי המבנה בבראשית מקביל למבנה בשמואל:
בבראשית: 1. ברכת ה' ליעקב; 2. האירועים כהתרחשותם
בשמואל: 1. המלכת שאול (קיום הברכה); 2. האותות, המקבילים⁵ לאירועים אלה.

נבחר עתה כמה נקודות:

א. הביטוי "ויצק עליה שמן" בבראשית, עומד מול "ויקח... את פך השמן ויצק על ראשו..." בשמואל. יציקה, משיחה בשמן היא אות להכשרת כלי או אדם לתפקידו. כך נעשה לכלי המשכן (שמות, ל', כה-כט), כך גם לאהרן הכהן ולבניו (שם, ל) וכך לגבי מלכי ישראל, ששאלו היה הראשון שבהם.

ביציקת השמן שיוצק יעקב על המזבח ייתכן וגלומה משמעות נוספת, מעבר למשיחת המזבח לתפקידו, משמעות סמלית לעתיד שהיא בבחינת "מעשי אבות סימן לבנים"⁶.

ב. עמדנו על כמה הקבלות בין המקומות הרשומים בשמואל ובבראשית. אולם מהי המקבילה ל"אלון תבור" שבשמואל?

סדר ההתרחשויות בבראשית הוא כדלהלן: יעקב מגיע לבית אל (ל"ה, ו); מתברך בברכה (ט-יב); (עליית אלוהים מן המקום - יג); יעקב בונה מזבח ומצבה, וקורא למקום בית אל (פס' ז, יד-טו); ואחר-כך מות דבורה, מינקת רבקה, באלון בכות (ח); לידת בנימין (טז-יח); מות רחל (יט) וקבורת רחל (כ).

לעומת זאת, סדר האירועים בשמואל הוא: המלכת שאול (פס' א); האותות, הקשורים למקומות אלה: קבורת רחל בגבול בנימין בצלצח, אלון תבור, בית אל ולבסוף גבעת האלוהים, ששם נחה רוח ה' על שאול והוא מתנבא.

על-פי זה נשרטט את המבנה הבא:

ברכה;

מזבח,

מצבה בבית אל;

אלון בכות;

לידת בנימין;

מות רחל וקבורתה.

המלכת שאול;

קבורת רחל;

גבול בנימין בצלצח;

אלון תבור;

בית אל;

גבעת האלוהים, שבה שאול מתנבא.

ספר בראשית

ספר שמואל

⁵ באופן כיאסטי: בבראשית מוזכרים: בית אל, לידת בנימין, קבורת רחל; ואילו בשמואל: קבורת רחל, [ב]גבול בנימין, בית אל.

⁶ כמטבע הלשון שטבע הרמב"ן בפירושו לבראשית, י"ב, י.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לפי מבנה זה יוצא ש"אלון תבור" מקביל ל"אלון בכות". אפשר אף שניתן לזהות את שני המקומות.⁷

נעיר שתי הערות נוספות על המבנה שהצגנו:

א. המלכת שאול מוצגת בקדקד המשולש, ומשמעות הדבר היא שהמלכת שאול שבפתיחת הפרק היא התוצאה הישירה של ברכת ה' ליעקב.

ב. ייתכן שאפשר לראות בהתנבאותו של שאול ב"גבעת האלהים" ובכך שכל האותות באו עליו (כמפורש בכתוב בפס' ז), את שיא מימושה של הברכה וההבטחה ליעקב. אם כך גם נקודה זו נמצאת תואמת את ההקבלה במבנה הנ"ל.

ראינו כי שתי הפרשיות בנויות כפיתוח של מבנה כיאסטי. אותם המעשים שעשה יעקב חוזרים ובאים על שאול בצורת אותות ובסדר הפוך, ובכך נסגר מעגל היסטורי.

על-פי הבנה זו נבוא להסביר את הביטוי הסתום "צלצח" (י', ב). מלה זו יחידאית במקרא, ולפיכך אין לדעת אם זהו שם מקום - ואם כן - היכן הוא.⁸ אולם בהמשך למגמתנו לראות בציוני הדרך שבפרשה סמלים המבטאים מהות נוכל לצעוד כאן בנתיב שסלל רש"י⁹ ולפרש את הביטוי "צלצח" כ-"צל צח", דהיינו צלו של צח, הוא הקב"ה. אם נקבל פירוש זה, הרי הביטוי מקביל לפסוק בבראשית "ויעל מעליו אלהים במקום אשר דבר אתו" (ל"ה, יג). כביכול, לאחר ברכת הזרע והבטחת המלוכה עולה אלוהים מעל יעקב והשכינה חופפת על יעקב כצל - צלו של צח.

בראייה כזו - המוציאה את הכתוב בשמואל מפשוטו, אך אולי מכוונת דווקא לרוח הפשט - מיושבת הסתירה לגבי מקומה של קבורת רחל. הביטוי "קברת רחל בגבול בנימין בצלצח", כמו גם הביטויים הנוספים (יציקת השמן, אלון תבור, בית אל), אינם באים 'להזיז' את קבורת רחל ממקומה בבית לחם אשר ליהודה. הפרק בשמואל בא לסגור בתיאורו מעגל אלוהי-רוחני-היסטורי שנפתח עם ברכת ה' ליעקב ונסגר בהמלכת שאול למלך על ישראל.

⁷ אפשרות זו הועלתה במילון KBL (L. Koehler, W. Baumgartner, *Lexicon In Veteris Testamenti Libros*, Leiden, מהדורת 1967 - ערך "אלון בכות"). הוא מציב זאת בסימן שאלה, כשהוא דן בעניין מבחינה גיאוגרפית. ואולי ניתן לדון בהשוואה גם מבחינה אטימולוגית. "בכות" הוא לשון בכי, ואילו השורש ת-ב-ר הוא אולי גלגולו של השורש שְׁמִי ש-ב-ר, שחל בו מעתק על דרך הארמית. אף באוגריתית בא tbr בהקבלה ל-prr (ראה: Loren R. Fisher, *Ras Shamra Parallels*, Vol. 1, Rome 1972). "אלון תבור" הוא אפוא 'אלון השָׁבֵר'; ו"שָׁבֵר" בא לעתים בהקשרים של בכי, למשל: "קול צעקה משער הדגים ויללה מן המשנה ושב ר גדול מהגבעות" (צפניה, א', י). השווה גם ישעיה, ס"ה, י"ד.

ביחס לאפשרות שדבורה מיינקת רבקה נקברה באלון תבור, יש להעיר כי אפשר שקיים קשר פונטי או סמנטי בין השורשים ד-ב-ר - ת-ב-ר. "תבר" בא במשמעות של שבר, פרך, ואילו "דבר" בא לעתים במשמעות של השמיד, איבד (כגון "ידבר עמים תחתינו" - תהלים, מ"ז, ד), ואף באכדית dabaru משמעו דחף, גירש. מעניין לציין, כי גם בנחלתו של שבת זבולון הייתה עיר בשם תבור (דבה"א, ו', סב), והיא מזוהה בחרבת דבורה (המרוחקת 1.5 ק"מ מן הכפר דבור'ה; ראה: *Lexicon Hebraicum et Aramaicum*, Rome 1968, *Veteris Testamenti*, בערך 'תבור').

⁸ "השבעים" אינם מתרגמים מלה זו כשם מקום, אלא בהוראת שם פעולה הנגזר מן הפועל 'צלח'. ראה: חי' שלי, תרגום השבעים לנביאים ראשונים, תל-אביב, תשמ"ג; ז' קלאי, 'צלצח', אנציקלופדיה מקראית, כרך ו, עמ' 738.

⁹ רש"י: "צלצח - צל לצח, של הקב"ה שהוא צח ואדום, והיא ירושלים" (שמו"א, י', ב).